

۲. در بیت سوم به جای روحی، نفسی نیز گفته‌اند.
۳. در بیت پنجم به جای حسبی، حتی نیز ضبط کرده‌اند.

۹

سُرْسَنَا لَاهُوتِهِ الثَّاقِبِ سُبْحَانَ مَنْ أَظْهَرَ نَاسُوتَهُ
فِي صُورَةِ الْآكِلِ وَالشَّارِبِ ثُمَّ بَدَأَ فِي خَلْقِهِ ظَاهِرًا
كَلْحِظَةِ الْحَاجِبِ بِالْحَاجِبِ حَتَّى لَقَدْ عَابَتْهُ خَلْقُهُ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۴۱، به نقل از نسخه خطی تیمور، ص ۵ (بیت ۱-۲). البداية والنهاية ابن
باکويه تحرير ماسينيون در کتاب اربعة نصوص متعلق به تاريخ حلاج، ص ۱۸. تاريخ ذهبي
(ايات ۱-۳). شطحيات، روزبهان بقلی. فرر، وطواط، ص ۱۲۹ (بیت ۱-۲). شرح نصوص،
داود قيصري، ص ۲۶۳. ايقاظ، ابن عجیبة، ص ۱۵۶، (ايات ۱-۳). تليس ابليس، ابن
جوزي، ص ۱۶۶. البداية والنهاية، ابن كثير (ابى الفدا اسماعيل القرشي)، مجلد ۱۳، ص
۱۳۳. التصوف الاسلامي، دکتر زکی مبارک، مجلد ۲، ص ۲۱۷.

لغات

الناسوت: طبيعت انسانی.

سَنَا: به معنی ضوئ؛ نور.

لاهُوت: طبيعت الهی.

تحقیق

۱. در البداية والنهاية در بیت دوم به جای «فی خلقه»، «علی الخلقه» ضبط است.

۲. لاهوت و ناسوت دو اصطلاحی است که حلاج آن را از مسیحیان سُریانی آخذ کرده است.

www.KetabFarsi.com

١٠

كَتَبْتُ إِلَى رُوحِي بِغَيْرِ كِتَابٍ
و بَيْنَ مُجِئِهَا بِفَضْلِ خِطَابٍ
إِلَيْكَ بِلَا رَدِّ الْجَوَابِ، جَوَابِي

كَتَبْتُ وَ لَمْ أَكْتُبْ إِلَيْكَ وَ رُبَّمَا
وَ ذَلِكَ أَنَّ الرُّوحَ لَا فَرْقَ بَيْنَهَا
وَ كُلِّ كِتَابٍ صَادِرٍ مِنْكَ وَ آرِدِ

منابع

ديوان حلاج، ماسينيون، ص ٤٢. و نسخة ابو طريف الشيبلي، كامل بن مصطفى بن محمد بن حسين كاظمي مكّي هبدي، ص ٣١. خرکوشي، تهذيب، ص ٢٧٨. ابن جهضم، بهجة الاسرار. تاريخ بغداد، مجلد ٨، ص ١١٥. نشر المعاسن الغالية، اليافي، ص ٢٨٨. الطبقات الكبرى شعرائي، مجلد ١، ص ٩٣. راجع التصوف الاسلامي في الادب والاخلاق، دكتور زكي مبارك، مجلد ١، ص ٢١٦. دائرة المعارف، بستاني، مجلد ٧، ص ١٥٣.

١١

لِأَعْلَمِ أَهْلٍ وَ لَا إِيْمَانٍ تَرْتِيبُ
 وَ الْعِلْمُ عِلْمَانٍ: مَثْبُودٌ وَ مُكْتَسَبٌ
 وَ الدَّهْرُ دَهْرَانٍ: مَذْمُومٌ وَ مَمْتَدِّحٌ
 فَاسْمَعُ بِقَلْبِكَ مَا يَأْتِيكَ عَنْ ثِقَةٍ
 إِنْ سِ اتَّقَيْتُ إِلَى طَوْدٍ بِلا قَدَمٍ
 وَ حُضَّتْ بَحْرًا وَ لَمْ يَرْسُبْ بِهِ قَدَمِي
 حَاضَتْهُ رُوحِي وَ قَلْبِي مِنْهُ مَرْعُوبٌ
 لَكِنَّهُ بِسَيْدِ الْأَفْسَاهِمِ مَنُهِوبٌ
 وَ الْمَاءُ قَدْ كَانَ بِالْأَفْوَاهِ مَشْرُوبٌ
 وَ الْجِسْمُ مَا مَتَّهٌ مِنْ قَبْلِ تَرْكِيبِ

إِنَّمَا بِسَنِيٍّ وَلِيَّ أَبِ الْوَدْبِ
 قَلْبِي لِنَفْسِيَّتِهِ مَا عِشْتُ مَكْرُوبٌ
 أَعْمَى بَصِيرٌ، وَإِنِّي أَبْلَةٌ قَطِينٌ
 وَلِيَّ كَلَامٌ، إِذَا مَا شِئْتُ، مَقْلُوبٌ
 وَفِتْيَةٌ عَرَفُوا مَا قَدْ عَرَفْتُ فَهُمْ
 صَخْبِي وَ مَنْ يَحْضُرُ بِالْحَيَاتِ مَضْحُوبٌ
 تَفَارَقْتُ فِي قَدِيمِ الذَّرِّ الْفُتْمِ
 فَأَشْرَقْتُ شَمْسُهُمْ وَالذَّهْرُ غَرِيبٌ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۱۶-۱۵، از نسخه خطی کوبر کوبرولو، مجلد اول، ص ۱۶۲۰ (ابیات ۱-۱۳)، نسخه خطی لندن، ص ۳۲۷ (ابیات: ۱-۲، ۵، ۸، ۱۱-۱۰).

لغات

مرهوب: ترسناک، مردم از نزدیک شدن، بدان می ترسند.

مذموم: ناپسند.

موهوب: بخشش، عطا کردن.

طود: کوه خیلی بلند.

مراق: جمع مرقاة به معنای درجه و مرتبه.

حصباؤه: الحصباء: از لحصی، سنگ کوچک.

ریا: از الری ضد عطش.

مسه: اصابه، برخورد.

الوذ: پناه جستن.

مکروب: مصیبت و غم.

أبله: کسی که عقلش ضعیف شود، فراموش کار.

غریب: سیاهی زیاد.

تحقیق

۱. در بیت اول ماسینیون «واهلها» را به صورت «واهلها» به خاطر موزون بودن ضبط کرده است.
۲. در بیت نهم ماسینیون «مسه» را به صورت «ماسه» به خاطر موزون بودن، آورده است.
۳. در بیت دوازدهم، ماسینیون به جای «فتیه» از «ذوفتا» استفاده کرده است.

۱۲

طَلَعَتْ شَمْسٌ مِّنْ أَحَبِّ بَلِيلٍ
 إِنَّ شَمْسَ النَّهَارِ تَغْرُوبُ بِاللَّيْلِ
 مَن أَحَبَّ الْحَبِيبَ طَارَ إِلَيْهِ
 فَاسْتَنَارَتْ فَمَا لَهَا مِنْ غُرُوبٍ
 وَ شَمْسُ الْقُلُوبِ لَيْسَ تَغِيبُ
 اِشْتِيَاقًا إِلَى لِقَاءِ الْحَبِيبِ

منابع

دیوان العلاج، ص ۴۵ (بیت ۱-۲). حقائق التفسیر، سُلمی در ذیل آیه ۷۶، از سوره ۶ (بیت دوم). لطائف الاسرار، القشیری، در ذیل آیه ۱-۲ از سوره ۲۵، مجلد سوم، ص ۸۰ (بیت دوم). تکلمة تاریخ طبری، همدانی، ص ۸ روضة الطالبین، غزالی.

تحقیق

۱. در تکلمة تاریخ طبری، همدانی به جای مصرع اول، «طلعت شمس من احبک لیلاً!» ضبط است.
۲. در ایفاظ الهمم، بیت دوم به صورت ذیل ضبط است: «ان شمس النهار تطلع لیلاً» و «شموس القلوب لیس تغیب».

۱۳

كُنْفِي حَزَنًا أُنِي أَنَادِيكَ دَائِبًا كَأُنِي بَسِيْدًا أَوْكَائِكَ غَائِبًا
وَأَطْلُبُ مِنْكَ الْفَضْلَ مِنْ غَيْرِ رَغْبَةٍ فَلَمْ أَرِ قَبْلِي زَاهِدًا وَهُوَ زَاغِبٌ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۴۴، به نقل از تفسیر ابن عطاء، مجلد ۳، ص ۱۸۸. تهذیب، خرکوشی، ص ۱۶۲.

لغات

الفضل: نیکی و احسان زیاد بدون چشم داشت.
زاهد: عابد، پرهیزکار.

تحقیق

۱. در بیت اول به جای «دائِباً» در کتاب حقائق التفسیر «دائماً» ضبط است و نیز در کتاب غایة السرور، به صورت «دیتاً» ضبط است.
۲. در بیت دوم به جای کلمه «الفضل»، «الوصل» و به جای «رغبة»، «رهبه» در نسخه خطی لندن آمده است، و همچنین به جای «لم ار» در کتاب غایة السرور، «لم یر» مضبوط است.

۱۴

فَقُلْتُ: مَنْ أَنْتَ؟ قَالَ: أَنْتَ
 وَ لَيْسَ أَيْنَ بِحَيْثُ أَنْتَ؟!
 فَيَعْلَمُ الْوَهْمُ أَيْنَ أَنْتَ؟
 يَنْتَحَوْنَ لَا أَيْنَ قَابِلِنَ أَنْتَ؟
 وَ نَفْسِي فَنَائِي وَ جَدَّدْتَ أَنْتَ
 سَأَلْتُ عَنِّي فَقُلْتُ: أَنْتَ
 فَنَيْتُ عَنِّي وَ دَمْتُ أَنْتَ
 فَحَيْثُمَا كُنْتُ كُنْتُ أَنْتَ
 فَكُفُّوا شَيْءَ آرَاهُ أَنْتَ
 فَلَيْسَ أَرْجُو سِوَاكَ أَنْتَ

رَأَيْتُ رَيْسِي بِعَيْنِي قَلْبِي
 فَلَيْسَ إِلَّا أَيْنَ مِنْكَ أَيْنَ
 وَ لَيْسَ إِلَّا وَهْمٌ مِنْكَ وَ هَمٌّ
 أَنْتَ الَّذِي حُرِّتَ كُلُّ أَيْنَ
 قَلْبِي فَنَائِي قَلْبًا قَلْبِي
 فِي مَنَحْوِ اسْمِي وَ رَسْمِ جِسْمِي
 أَشَارَ بِسَرِّي إِلَيْكَ حَتَّى
 أَنْتَ حَيَاتِي وَ يَسْرُ قَلْبِي
 أَخْطَطُ عَلَمَا بِكُلِّ شَيْءٍ
 فَمَنْ بِالْعَفْوِ يَا إِلَهِي

منابع

ديوان الحلاج، ص ۴۶، نقل از طواسین (طاسین النقطه)، ص ۱۱، (ابیات ۱-۴).
 كشف المحجوب، هجویری، ص ۳۱۷ (ابیات ۵-۶) بستان، سهروردی بغدادی، قسمت
 ۲۶ (بیت اول). معاصر، ابن العریف، ص ۱۲۹ (ابیات ۱-۶). ایقاظ الهمم، ابن عجیبه
 (ابیات ۱-۵). فتوحات مکیه، ابن عربی، مجلد ۴، ص ۲۲ (ابیات ۶، ۹، ۱۰). حیاة الحیوان،
 دمیری (کمال الدین محمد بن عیسی شافعی، ۸۰۸ هـ)، مجلد اول، ص ۲۳۴، (ابیات
 ۵-۸).

تحقیق

ماسینیون شش بیت از آن را ضبط کرده است، مابقی ابیات از منابع بالاگرد آمده‌اند.

www.KetabFarsi.com

١٥

أَقْتُلُونِي يَا إِثْمَانِي
 وَ مَمَانِي فِي حَيَاتِي
 أَنَا عِنْدِي مَحْوُ ذَاتِي
 وَ بَقَايِي فِي صِفَاتِي
 سَيِّمَتْ رُوحِي حَيَاتِي
 فَاقْتُلُونِي وَ احْضُرُونِي
 ثُمَّ مُرُّوا بِرُفَاتِي
 تَجِدُوا بِيْرَ حَبِيْبِي
 إِنِّي شَيْخٌ كَبِيْرٌ
 ثُمَّ إِنِّي صِرْتُ طِفْلاً
 سَاكِناً فِي لَحْدِ قَبْرِ
 وَ لَدَتْ أُمِّي أَبَاهَا!
 فَيَنَاتِي - بَعْدَ أَنْ كُنْتُ
 لَيْسَ مِنْ فِعْلٍ زَمَانٍ
 فَاجْمَعِ الْأَجْزَاءَ جَمْعاً
 مِنْ هَوَاءٍ ثُمَّ تَارٍ
 فَارْزَعْ الْكُلَّ بِأَرْضٍ
 وَ تَعَاهِدْهَا بِسَمِي
 مِنْ جَوَارٍ سَاقِيَاتٍ
 فَإِذَا انْتَمَتْ سَبْعاً

إِنَّ فِي قَتْلِي حَيَاتِي
 وَ حَيَاتِي فِي مَمَانِي
 مِنْ أَجْلِ الْمَكْرَمَاتِ
 مِنْ قَبِيحِ السَّيِّئَاتِ
 فِي الرُّسُومِ الْبَالِيَاتِ
 بِعِظَامِي الْفَائِيَاتِ
 فِي الْمُبُورِ الدُّارِسَاتِ
 فِي طَوَايِا الْبَاقِيَاتِ
 فِي عُلوِّ الدَّارِجَاتِ
 فِي حُجُورِ الْمُرْصِعَاتِ
 فِي أَرْضِ سَبِيحَاتِ
 إِنَّ ذَابِئِنُ عَجَبَاتِي
 بَنَاتِي - أَخَوَاتِي
 لَا، وَ لَافِعِلِ الزَّنَاةِ
 مِنْ جُشُومِ نِيْرَاتِ
 ثُمَّ مِنْ مَاءِ فُسْرَاتِ
 تُرْبِهَا تُرْبُ مَوَاتِ
 مِنْ كُؤُوسِ دَائِرَاتِ
 وَ سَوَاقِي جَارِيَاتِ
 انْتَمَتْ خَيْرَ نَسَبَاتِ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۴-۳۳، به نقل از نسخه خطی قازان، ص ۹۸-۹ (ابیات ۱۰-۱۱، ۱۲) و نسخه خطی جزائری (ابیات ۱-۲)، لفة موران، سهروردی، نسخه خطی، ص ۹۱، (ابیات ۱-۲). تحفة، ابن عربی (ابیات ۱-۲). فتوحات مکیه، مجلد ۴، ص ۱۷۱ (بیت ۱۲). مثنوی معنوی، جلال‌الدین محمد بلخی، دفتر سوم، بیت ۱۷۷ (ابیات ۱۰-۱۲). عجائب، قزوینی، مجلد ۲، ص ۱۱۲ (ابیات ۱-۲). تفسیر، علاء‌الدولة السمنانی، در ذیل تفسیر سوره جمعه (ابیات ۱-۲). شرح الشفاء، مجلد ۲، ص ۷۰۲ (بیت اول). دائرةالمعارف، البستانی، مجلد ۸، ص ۱۱۳. فتوحات مکیه، مجلد ۲، ص ۸۶۸ و مجلد ۴، ص ۱۹۹ (ابیات ۱-۲، ۱۱)، مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد، نجم‌الدین رازی، ص ۱۲۵، (ابیات ۱-۲). حل الرموز و مفاتیح الكنوز، شیخ عزالدین عبدالعزیز بن عبدالسلام مقدسی (۸۶۶۰/۱۲۶۱ م). آثار البلاد و اخبار العباد، قزوینی ص ۱۶۸ (بیت ۱-۲).

لغات

ثقاة: اهل ثقه، دوستان.

سُمْتُ: ملْتُ، ملول گشت.

رُفَاتی: از الرفات، جُثه.

الدَّارسات: اثرات و نشانه‌ها، باقی مانده از ساختمانهای فرسوده و کهنه.

طوایا: جمع الطویة، نیت، آنچه انسان در دل دارد. «فَلَانَ حَسَنُ الطَّوِيَّةِ» یعنی فلانی پاک نیت و خوش نیت است.

الدَّارجات: از تدرج و اندرج به معنی مراتب و درجات یا به معنی از بین رفتن قومی. حجور: جمع حجر به معنای آغوش.

لحد: قسمتی از قبر که در زیر آن مرده را قرار می دهند.

سُبُحات: زمین شوره‌زار.

الزَّناه: جمع الزانی، کسی که فعل حرامی انجام دهد.

ماء فرات: بسیار شیرین و گوارا. قرآن: «وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً قُرَاتًا»^۱.

۱. مرسلات، آیه ۲۷؛ و از ابر بر شما آب زلال گوارا نوشاندیم.

۱۶

سِرُّ السَّرَائِرِ مَطْوِيٌّ بِأَثْبَاتِ
 فِي جَانِبِ الْأَفْقِ مِنْ نُورِ بَطِيَّاتِ
 فَكَيْفَ وَالْكَيْفُ مَعْرُوفٌ بِظَاهِرِهِ
 فَالْغَيْبُ بِاطْنُهُ لِالذَّاتِ بِالذَّاتِ
 تَأَةِ الْخَلَائِقِ فِي عَمِيَاءِ مَظْلَمَةٍ
 قَصْدًا وَلَمْ يَعْرِفُوا غَيْرَ الْإِسَارَاتِ
 بِالظَّنِّ وَالْوَهْمِ نَحْوَ الْحَقِّ مَطْلَبُهُمْ
 نَحْوِ السَّمَاءِ يُنَاجُونَ السَّمَاوَاتِ
 وَالرَّبُّ بَيْنَهُمْ فِي كُلِّ مُنْقَلَبِ
 مَحَلِّ حَالَتِهِمْ فِي كُلِّ سَاعَاتِ
 وَمَا خَلَوْا مِنْهُ طَرَفَ الْعَبْلِ - لَوْ عَلِمُوا
 وَمَا خَلَا مِنْهُمْ فِي كُلِّ أَوْقَاتِ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۴۸۹، به نقل از نسخه خطی لندن، ص ۳۲۷ (آیات ۱-۶). نسخه خطی
 قازان (آیات ۵-۶). هتک‌الاستار، نابلسی (آیات ۳-۵).

لغات

یناجون: بازگشت می‌کنند و به آسمان رومی‌کنند.

تَنْقَلِبُ: دگرگون گشته، بازگشته، قرآن می فرماید: «وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ»^۱

تحقیق

۱. ماسینیون به جای «السَّمَاء» در بیت چهارم «الهواء» ضبط کرده است که به یک معناست.

۲. بیت دوم اشاره به سخن مالک بن انس (۱۷۹ هـ/۷۹۵ م) می کند. که می گوید: چون درباره این کلام الهی از او سؤال شد: «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى»^۲ گفت: الاستواء معقول است و کیفیت آن مجهول. و پرسش درباره آن بدعت است و ایمان و اعتقاد بدان واجب.

این بیت ردی بر کلام امام مالک است. چون به نظر حلاج خداوند معروف به ظاهرش است که در انسان الهی چون منبع تمثیل یافته است. ولی غیب مجهول است، چرا که به ذات الهیه خودش متصل است و شناختش ممکن نیست.

۱. شعراء، آیه ۲۲۷؛ بزودی خواهند دانست که به چه کیفرگامی و دوزخ انتقامی بازگشت می کنند.
۲. طه، آیه ۵؛ آن خدای مهربانی که بر هرش عالم وجود به علم و قدرت محیط است.

۱۷

لى حَبِيبٌ أزوْرِفِى الخَلَوَاتِ
 مَا تَرَائى أَصغى إِلِى بِسْرِى
 كَلِمَاتٍ مِنْ غَیْرِ شَكْلِی وَ لَا تُطْفِئِ
 فَكَأَنى مَخَاطِبُ كُنْتُ إِیَّاهِ
 خَاصِرٌ غَایِبٌ قَرِیبٌ بَعِیدٌ
 هُوَ أَدْنى مِنَ الضَّمِیرِ إِلَى الوَهْمِ
 خَاصِرٌ غَایِبٌ عَنِ الخَطَّاتِ
 كَأَنَّ أَعى مَا یَقُولُ مِنْ كَلِمَاتِ!؟
 وَ لَا یَمِثُلُ نَعْمَةَ الأصَوَاتِ
 عَلَى خَاطِیرِی بِذَاتِی لِذَاتِی
 وَ هُوَ لَمْ تَخَوِهِ رُسُومُ الصُّفَاتِ
 وَأَخْفَى مِنَ لِأیحِ الخَطَرَاتِ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۴۷-۸، به نقل از نسخه خطی قازان، ص ۱۰۰. نسخه خطی لندن، ص ۳۲۳ (ایات ۱-۶). نسخه خطی برلین، ص ۴۱ (ایات ۱-۳، ۵-۶)، بهجة الاسرار، شطنوفی، ص ۱۶۱ (ایات ۱-۶).

لغات

أعی: بفهمد و درک کند.

تحقیق

۱. در بیت دوم به جای «بِسْرِی» در تحقیق ماسینیون «بِسمعی» ضبط شده است.
۲. در بیت ششم به جای کلمه «لأیح» لوائح هم در بعضی از نسخ به خاطر موزون بودن، ضبط شده است.

١٨

والله لو حلف العتاق أنهم
 قوم إذا هجروا من بعد ما وصلوا
 ترى المحبين صرعى في ديارهم
 موتى من الحب أو قتلى لما حنثوا
 ماتوا، وإن عاد وصل بعده بعثوا
 كفتية الكهف، لا يدرون كم لبثوا

www.KetabFair.com

كَفَرْتُ بِدِينِ اللَّهِ وَ الْكُفْرُ وَاجِبٌ عَلَيَّ

و عند المؤمنِ قبيحٌ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۱۰۶، به نقل از نسخه خطی قازان، ص ۱۶. مجموعه النصوص، تحریر ماسینیون، ص ۵۹. زیده... عین القضاة همدانی، ص ۶۸. جواهر مجلد ۴، ص ۱۰۲، نسخه خطی لندن، ص ۵۶۰. نسخه خطی ولی الدین، ص ۱۶۳. ریاض العلماء، رضا قلی، اخبار الحلاج. تحقیق لوتی ماسینیون و پاول کراوس ص ۹۹. رسائل ابن عربی، رساله الی الامام الرازی، مجلد ۱، ص ۱۳.

لغات

الکفر: به معنی لغوی آن پوشاندن است و احتمال دارد منظور حلاج این باشد که دین خدا را مخفی کردم یا پوشاندم (دین حقیقی) و آن را ظاهر نکردم یا دین به معنی راه و اسرار الهی باشد.

تحقیق

ابن عربی در تفسیر این بیت می گوید که حلاج به بعضی از شاگردانش می نوشت: سلام بر تو ای فرزندم، خداوند ظاهر شریعت را از تو پوشاند و حقیقت کفر را برای تو آشکار کرد، پس ظاهر شریعت شرک پنهان است و حقیقت کفر، معرفت آشکار است.

۲۰

فَمَالِي بَعْدَ بَعْدِ بَعْدِكَ بَعْدَمَا
 تَيَقَّنْتُ أَنَّ الْقُرْبَ وَالْبَعْدَ وَاحِدٌ
 وَإِنِّي وَإِنْ أَهْجَرْتُ فَالْهَجْرُ صَاحِبِي
 وَكَيْفَ بَصُحُّ الْهَجْرُ وَالْحُبُّ وَاحِدٌ
 لَكَ الْحَمْدُ فِي التَّوْفِيقِ فِي مَحْضِ خَالِصِ
 لِسَعْبِدِ زَكَاةِ مَا لِسَعْبِيرِكَ سَاجِدٌ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۵۰. الطواسین: طاسین الأزل والاکتباس، ص ۴۴ به نقل از نسخه خطی لندن.

لغات

تَيَقَّنْتُ: برای تأکید و یقین.

تحقیق

روزبهرانی بقلی در شرح شطحیات در ذیل این ابیات این عبارت را بیان می‌کند:
 قرب و بعد در توحید واحد است غیر ممتحن را. هجر و وصل یکسان است غیر مطرود
 را. مأمور به سجود آدم اگر مسجود کردی، حق را مسجود کردی، غیر نبود، غیریت از آن
 دید که از قدم به حدث محتجب بود.

٢١

لا تَلْمَنِي، فَاللَّوْمُ مِنِّي بِعَيْدُ
 إِنَّ فِي الْوَعْدِ، وَعْدِكَ الْحَقُّ حَقًّا
 مَنْ أَرَادَ الْكِتَابَ هَذَا خِطَابِي
 وَأَجْرُ سَيِّدِي، فَإِنِّي وَحِيدُ
 إِنَّ فِي الْبَدْءِ، بَدْءَ أَمْرِي شَدِيدُ
 فَاقْرَأُوا وَاعْلَمُوا بِأَنِّي شَهِيدُ

منابع

ديوان الحلاج، ص ٥١، به نقل از الطواسين (طاسين الازل و الالتباس) ٩-٦، ص ٥٣.

لغات

اللَّوْمُ: سرزنش و عتاب.

۲۲

قَدْ تَصَبَّرْتُ، وَ هَلْ يَصْبِرُ
 مَا زَجَّتْ رُوحَكَ رُوحِي
 فَأَنَا أَلْتُ كَمَا أَلُّكَ
 قَلْبِي عَنْ فَوَادِي
 فَسِي دُئُورِي وَ بِعَادِي
 أَنِي (يَا أَلْسِي) وَ مُرَادِي

منابع

فتوحات مکیه، ابن عربی، مجلد ۳، ص ۱۳۲ (بیت ۲). نسخه خطی قازان، ص ۲۸۱ (ابیات
 ۱-۲). نسخه خطی لندن، ص ۶ و ۳ (ابیات ۱-۳). نسخه خطی تیمور، ص ۱۰ (ابیات ۱-۳).
 مشارف أنوارالقلوب، ابن دباغ، ص ۸۷.

تحقیق

در مشارق انوارالقلوب، ابن دباغ به جای «قد تصبرت»، «ما تصبرت» آمده است. به جای
 «قلبی»، «جسمی» ضبط است.

۲۳

أَنْتُمْ مَلَكَتُمْ قُوَادِي
 رُدُّوا عَلَيَّ قُوَادِي
 أَنَا غَرِيبٌ وَجِيدٌ
 فَهَيْتُ فِي كُلِّ وَادٍ
 فَمَنْ عَدِمْتُ رُقَادِي
 بِكُمْ يَطُولُ انْفِرَادِي

منابع

دیوان الحلاج، ص ۵۲ به نقل از نسخه خطی لندن، نسخه (ک) ص ۴۲.

لغات

القواد: قلب.

الرقاد: خواب.

تحقیق

۱. در بیت دوم در نسخه ماسینیون به جای «ردوا»، «ودق» ضبط است.

۲. در بیت سوم ماسینیون «غریب» و «وحید» را به صورت منصوب آورده است.

۲۴

يَا طَالَمَا غَبْنَا عَنْ أَشْبَاحِ النَّظَرِ بِنُقْطَةٍ بِحُكْيِ ضَيَاوَاهَا الْقَمَرِ
 مِنْ بِسْمِيسٍ وَ شِيرِجٍ وَ أَحْرَفٍ وَ يَاسَمِينٍ فِي جَبِينٍ قَدْ سَطَرَ
 فَاثْمَسُوا وَ تَمَشَى وَ نَرَى أَشْخَاصَكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَسْرَوْنَا يَا دُبْرًا

منابع

دیوان الحلاج، ص ۳۶، به نقل از مختار من کشف الاسرار، الجویری. نسخه خطی پاریس ص ۱۲ (آیات ۱-۲). نسخه خطی أسعد چاپ استانبول. نسخه (ک)، ص ۵۰.

لغات

شیرج: روغن کنجد.

دُبْر: پشت سر، قرآن می فرماید: «وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدٌّ مِنْ دُبْرٍ»^۱.

تحقیق

۱. در بیت اول دیوان الحلاج به جای «تحکی»، «یحکی» آمده است.

۲. در بیت سوم در دیوان الحلاج به جای «فامشوا»، «تمشوا» آمده است.

۱. یوسف، آیه ۲۷؛ و اگر پیراهن از پشت دریده باشد.

۲۵

لَأَنْوَارِ نُورِ النُّورِ فِي الْخَلْقِ أَنْوَارٌ وَ يَلْسُرُ فِي سِرِّ الْمُسْرِينِ أَشْرَارٌ
 وَ لَلْكَوْنِ فِي الْأَكْوَانِ كَوْنٌ مُكْوَّنٌ يُكِينُ لَهُ قَلْبِي وَ يَهْدِي وَ يَحْتَارُ
 تَأْمَلُ بِعَيْنِ الْعَقْلِ مَا أَنَا وَاصِفٌ فَلِلْعَقْلِ أَسْمَاعٌ وَ عَاةٌ وَ أَبْصَارُ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۵۹، به نقل از نسخه خطی جزائری، ص ۴. نسخه خطی لندن، ص ۳۳۸.
 اخبار الحلاج، ص ۵۲. نسخه (ک)، ص ۴-۳۳.

لغات

وعاة: جمع واهی به معنای جمع کننده و در خود نگهدارنده، پذیرنده و قبول و حفظ
 کننده سخن.

تحقیق

در اخبار الحلاج قبل از این قطعه چنین آمده است: و گفتم: حقیقت توحید در سر و آن
 سر میان دو خاطر و آن دو خاطر میان دو اندیشه نهفته است و اندیشه از نگاه چشمها
 تندتر است. سپس این ابیات را سرود.

۲۶

دَلَالٌ، يَا حَبِيبِي (يَا مُحَمَّدُ)، مُسْتَعَارٌ
 مَلَكَتْ وَ حُرْمَةَ الْخَلَوَاتِ قَلْبًا
 فَلَا عَيْنٌ يُورِقُهَا اشْتِيقًا
 نَزَلَتْ بِمَنْزِلِ الْأَعْدَاءِ مِنِّي
 كَمَا ذَهَبَ الْجِمَارُ بِأَمِّ عَمْرٍ
 دَلَالٌ بَعْدَ أَنْ شَابَ الْعِدَارُ؟!
 لَعِبْتُ بِهِ وَقَرُّ بِهِ الْقَرَارُ
 وَلَا قَلْبٌ يُسْقَلُّهُ إِذْ كَارُ
 وَبِئْسَتْ، فَلَا تَزُورُ وَلَا تَزَارُ
 فَلَا رَجَعْتُ وَلَا رَجَعَ الْجِمَارُ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۱۱۱. تاریخ بغداد، الخطیب، مجلد ۸ ص ۱۱۶. مصابیح الحلاج، ص ۲۳۴. نسخه (ک)، ص ۴.

لغات

یورقها: از او خواب را منع می‌کند.

تحقیق

۱. در برخی از نسخه‌ها در بیت اول به جای «یا محمد»، «یا حبیبی» ضبط شده است.
۲. در بیت دوم (قریه) را به شکل «قریه» آورده‌اند که صورت اول صحیح است.

۲۷

سَكَنْتَ قَلْبِي وَ فِيهِ مِثْكَ اسْرَارُ فَلْتَهْنِكَ الدَّارُ بِلِ فْلِيَهْنِكَ الْجَارُ
 مَا فِيهِ غَيْرُكَ مِنْ مِرٍّ عَلِمْتُ بِهِ فَاَنْظُرْ بِعَيْنِكَ هَلْ فِي الدَّارِ دِيَارُ
 وَ لَيْلَةُ الْهَجْرِ اِنْ طَالَتْ وَ اِنْ قَصُرَتْ فَمَوْسِيْ اَمَلٌ فِيهِ وَ تَذْكَارُ
 اِلَى لَرَاضٍ بِمَا يُرْضِيْكَ مِنْ تَلْفِي يَا قَاتِلِيْ، وَ لِمَا تَخْتَارُ اَخْتَارُ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۵۹، به نقل از نسخه خطی جنتیتره، جزء هفتم (ابیات ۱-۴). نسخه خطی
 اسعد، ص ۹۷ (ابیات ۱-۳). نسخه (ک)، ص ۱۱۳.

لغات

فلتهنک: نوعی دهاست و معنای آن برای سرُ توست.

تحقیق

در بیت اول در تحقیق ماسینیون، «فلتهنک الدار» به صورت «فلیهنک» آمده است.

۲۸

أَلَيْتَ لَنَا جَنَّةً وَ نَارَ
وَ خَيْفَةَ الْعَارِ فِيكَ عَارُ
فَكَيْفَ مَنْ لآلَةَ عِذَازُ

يا شمس، يا بدر، يا نهار
تَجَنَّبِ الْاِثْمَ فِيكَ اِثْمٌ
يَخْلَعُ فِيكَ الْعِذَازَ قَوْمٌ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۶۲، به نقل از نسخه خطی لندن، ص ۳۲۵. نسخه (ک)، ص ۵۲.

لغات

الاثم: گناه.

العار: ننگ و عیب.

تحقیق

در بیت دوم در نسخه ماسینیون به جای «خیفه»، «خاصیته» ضبط شده است.

۲۹

صَارِحَةً «بِالْتُّبَا خَبِير»
مَطْلَبٌ مِّنْ رَّامَتِهَا عَيْسِرُ

خَقِيقَةُ الْحَقِّ تَمْتَنِيْرُ
خَقِيقَةُ فِيهِ قَدْ تَجَلَّتْ

منابع

دیوان العلاج، ص ۵۳، به نقل از نسخه خطی قازان، ص ۹۶. حقائق التفسیر، سُلمی، تفسیر
۳۵:۱۰، یونس. نسخه خطی جتیزه. نسخه (ک)، ص ۵۲-۳.

لغات

رامها: خواسته او.

تحقیق

۱. در بیت اول در دیوان العلاج، «تستیر» به صورت «مستیر» ضبط شده است.
۲. در بیت دوم کلمه قیه در نسخه ماسینیون نیامده است.

۳۰

عَقْدُ النُّبُوَّةِ مِصْبَاحٌ مِنَ النُّورِ
بِاللَّهِ يَنْفُخُ نَفْخَ الرُّوحِ فِي خَلْدِي
مُتَعَلِّقُ الْوَحْيِ فِي مِشْكَاةِ تَأْمُورِ
لِخَاطِرِي نَفْعَ إِسْرَافِيلَ فِي الصُّورِ
رَأَيْتُ فِي غَيْبَتِي مُوسَى عَلَى الطُّورِ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۵۷، به نقل از نسخه خطی لندن، ص ۳۳۶. نسخه خطی جزائری، ص ۳.
نسخه خطی قازان، ص ۲۴. نسخه (ک)، ص ۴۳.

لغات

المشکاة: چراغدان، قرآن می فرماید: «كُوْشِكَاةٌ فِيهَا مِصْبَاحٌ»^۱.
تأمر: قلب یا درون، اسرافیل، یکی از فرشتگان که در روز قیامت در صور می دمدم.
الصور: بوق، قرآن می فرماید: «وَنُفِّخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ»^۲.
الطور: کوهی است نزدیک سرزمین سینا که حضرت موسی با خداوند، راز و نیاز کرد.

تحقیق

۱. عقد النبوة، پیمان نبوت است.
۲. در بیت دوم در تحقیق ماسینیون به جای «خَلْدِي»، «جَلْدِي» است.
۳. در بیت سوم در نسخه ماسینیون به جای «لِخَاطِرِي»، «بِخَاطِرِي» ضبط است.

۱. نوره، آیه ۳۵؛ مثل نورش به مشکوة ماند که در آن چراغ روشنی است.
۲. یس، آیه ۵۱؛ و چون در صور دمیده شود بناگاه همه از قبرها به سوی خدای خود به سرعت می شتابند.

۳۱

يَا مَوْضِعَ النَّاطِرِ مِنْ نَاطِرِي
 يَا جُمْلَةَ الْكُلِّ الَّتِي كُنْتُهَا
 تَرَكَتَ تَرْنِي لِلَّذِي قَلْبُهُ
 مُدَّةٌ خَيْرٌ مِنْ مُسْتَوْجِسِ
 بَشْرِي وَمَا يَدْرِي وَأَشْرَارُهُ
 كَسْرَعَةِ الْوَهْمِ لِمَنْ وَهْمُهُ
 فِي لُجِّ بَحْرِ الْفِكْرِ تَجْرِي بِهِ
 وَيَا مَكَانَ السُّرِّ مِنْ خَاطِرِي
 أَحَبُّ مِنْ بَعْضِي وَمِنْ سَائِرِي
 مُعَلَّقٌ فِي مِخْلَبِي طَائِرِ
 يَهْرُبُ مِنْ قَفْرِ إِلَى آخِرِ
 تَشْرِي كَلِمَعِ الْبَارِقِ الْتَائِرِ
 عَسَى دَفِيقِ الْفَاطِمِضِ الْغَائِرِ
 لَطَائِفِ مِنْ قُدْرَةِ الْقَادِرِ

منابع

دیوان‌العلاج، ص ۱۸-۱۹ به نقل از نسخه خطی کوبرولو، قسم چهارم، (ابیات ۱-۷). نسخه
 خطی لندن، ص ۳۲۵ (ابیات ۱-۵، ۶-۷). نسخه خطی قازان، ص ۷۷ (ابیات ۱-۲). غایه
 السرور، الجلدکی (ابیات ۱-۷).

لغات

مِخْلَب: چنگال پرنده.

مُدَّة: متحیر.

قَفْر: زمین خالی.

لُجْ: عمق.

لَطَائِف: جمع لطیفه، رقیق و نازک.

تحقیق

در بیت ششم در نسخه ماسینیون به جای «غائر»، «غابر» آمده است.

۳۲

إِذَا بَلَغَ الصَّبُّ الْكَمَالَ مِنَ الْفَتَى وَ يُذْهَلُ عَنْ وَصْلِ الْحَبِيبِ مِنَ السُّكْرِ
فَيَشْهَدُ صِدْقًا حَيْثُ يَشْهَدُ الْهَوَى بِأَنَّ صَلَاةَ الْعَاشِقِينَ مِنَ الْكُفْرِ

منابع

دیوان العلاج، ص ۵۶، به نقل از نسخه خطی لندن، ص ۳۳۸. نسخه خطی خزانه سلیمانیه، ص ۱۲. نسخه خطی تیمور، ص ۳۷. نسخه خطی قازان، ص ۵۰. اخبار العلاج، ص ۶۶. نسخه (ک)، ص ۴۴.

لغات

الصَّبُّ: عاشقی که عشق شدید دارد.

یذهل: از ذهل از بین رفتن رشدش.

الهوى: عشق.

تحقیق

این ابیات را به صورت ذیل نیز گفته‌اند:

إِذَا بَلَغَ الصَّبُّ الْكَمَالَ مِنَ الْهَوَى وَغَابَ عَنِ الْمَذْكَورِ فِي سَطْوَةِ الذِّكْرِ
فَشَاهَدَ حَقًّا حِينَ يَشْهَدُ الْهَوَى بِأَنَّ صَلَاةَ الْعَارِفِينَ مِنَ الْكُفْرِ

۳۳

مَوَاجِيدُ حَقِّ أَوْجَدِ الْحَقُّ كُلَّهَا
 وَ مَا الْوَجْدُ إِلَّا خَطْرَةٌ ثُمَّ نَظْرَةٌ
 إِذَا سَكَنَ الْحَقُّ السَّرِيرَةَ ضَوِّعَتْ
 فَحَالَ يُبِيدُ السَّرَّ عَنْ كُنْهِ وَضْفِيهِ
 وَ حَالَ بِهِ رَمَتْ ذُرَى السَّرِّ فَانْتَشَتْ
 وَإِنْ عَجَزَتْ عَنْهَا فَهُومُ الْأَكَابِرِ
 تُنْكِي لَهِيباً بَيْنَ تِلْكَ السَّرَائِرِ
 ثَلَاثَةُ أَحْوَالٍ لِأَهْلِ التَّضَايِرِ
 وَ يُحْضِرُهُ لِلْوَجْدِ فِي حَالِ خَائِرِ
 إِلَى مَنْظَرٍ أَفْنَاءَ عَنْ كُلِّ نَاطِرِ

منابع

دیوان الحلاج، ص ۵۴ به نقل از نسخه خطی تیمور، ص ۳۳. نسخه خطی لندن، ص ۳۳۴. نسخه خطی جزائری، ص ۲. نسخه خطی قازان، ص ۳۹. طبقات الصوفیه، السلمی. لواقع الانوار، شعرانی. طبقات الصوفیه، ابی اسماعیل عبدالله بن محمد هروی انصاری. نسخه خطی مکتب نور عثمانیه استانبول، ماده حلاج (بیت اول). مالک الابصار، ابن فضل الله عمري، نسخه خطی ایاصوفیا، جزو هفتم. بهجة الاسرار و معدن الانوار، الشطنوفی، ص ۱۸۱. اخبار الحلاج، ص ۵۴-۵، التعرف لمذهب التصوف، کلاباذی، ص ۱۰۴. نسخه (ک)، ص ۴۷.

لغات

مواجید: جمع منتهی الجموع مفردش المجد به معنی بزرگی، عزت، بزرگواری، گرانمایه. احوال و مقامات مشخصی که بر اولیاء و عرفا و سالکین به طریق کشف و شهود پدیدار می شود، چون مواجید جمع موجودات است و موجود، معروف است و مقصود

وجدان حال است و علمی نباشد و آن فنا است و آن عبارت است از میان رفتن تفرقه بین قدیم و حادث است.

والوجد: مصادفه قلوب برای صفاء و طهارت ذکر است، از آن مفقود باشد.^۱

السرائر: سینه‌ها.

تبید: می‌رود و قطع می‌کند.

کنه: حقیقت و جوهر چیزی.

الخطره: آنچه از احکام طریقت بر قلب می‌گذرد.

بصیره: عبارت از نیروی است که دل را به نور قدسی منور کند، تا به وسیله آن حقایق اشیا و بواطن آنها را مشاهده کند؛ و آن در حکم چشم است که به وسیله آن نفس صورت اشیا و ظواهر آنها را می‌بیند.

سر: پوشیده، پنهان. راز، آنچه از سوی حق تعالی به هنگام توجه ایجاد می‌شود به آن به مقتضای «أَلَمْ نَقُولْ لَكُمْ إِذَا آرَدْنَا أَنْ نَعْمَلَ لَكُمْ شَيْئًا لَوْ كُنَّا فَاعِلِينَ»^۲ ویژه آن گردد. از اینرو گفته‌اند، حق را جز حق نشناسند زیرا این سر است که جوایب حق و محب او و عارف به اوست.

حیره: سرگردانی و در اصطلاح عرفاء امری است که بر قلوب عارفین در موقع تأمل و حضور و تفکر آنها وارد می‌شود.

وزم: پیشی گرفتن در حرکت.

تحقیق

در بهجة الأسرار به جای «مواجید» در بیت اول «مواجید» آمده است. و در بیت دوم به جای «الوجد»، «الحب» و «بعید» در بیت پنجم به جای «ببید» و «شوق» به جای «وجد» و «ذوی» به جای «ذری». در اخبار الحلاج درباره این قطعه آمده است که احمد بن فارس گفت: حلاج را در بازار قطیعه بر در مسجد دیدم و می‌گفت: ای مردم هرگاه حق بر دلی

۱. قشیری، ابوالقاسم، رساله قشیری، ص ۲۰۲.

۲. نحل، آیه ۴۰؛ ما به امر نافذ خود هر چه اراده کنیم و گوئیم موجود باش همان لحظه موجود خواهد شد.

چیره آید، آن دل را از هر چیز غیر حق است تهی می‌سازد و هرگاه حق با کسی همراه شود، جز حق همه چیز را برای او نابود می‌گرداند؛ و هرگاه حق به بنده‌ای عشق ورزد، دیگر بندگان را به دشمنی با او برمی‌انگیزاند تا آن بنده به او روی آورد و به او نزدیک شود. پس چیست مرا که هیچ نسیمی از خدا نیافته‌ام و به اندازه یک چشم به هم زدن به او نزدیک نشده‌ام، اما همواره مردم با من از در دشمنی درمی‌آیند!

این بگفت و گریه سر داد تا آنجا که همه گریستند، آنگاه حلاج خندید و این اشعار را سرود.

۳۴

أنت المَوْلَةُ لِي لا الذُّكْرُ وَ لَهْنِي
 الذُّكْرُ وَ ابْسِطَةَ تُحْجِبُكَ عَن نَّظْرِي
 حاشا لِقَلْبِي أَنْ يَغْلُقَ بِه ذِكْرِي
 إِذَا تَوَسَّخَهُ مِن خَاطِرِي فَكْرِي

منابع

دیوان الحلاج، ص ۵۳، به نقل از التعرف کلاباذی، ص ۷۵. نسخه (ک)، ص ۵۰.

لغات

المَوْلَةُ: اسم فاعل للوله و آن از میان رفتن عقل و تحیر از شدت وجد است.
 الذُّكْرُ: اصطلاحی است که در کتب صوفیه بسیار از آن سخن گفته‌اند. ذکر ضد نسیان
 (فراموشی) قرآن می‌فرماید: «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» ذکر زبان، و مواظبت بر عمل، ذکر
 قلب، و حفظ و طاعت و جزاء و صلوات و بیان و حدیث و قرآن و حلم و شرف و عیب و
 شکر و صلاة جمعه و صلاة عصر. و در اصطلاح: خروج از میدان غفلت به فضاء مشاهده
 با قلبه خوف یا زیادت حب و گفته‌اند: «ذکر» بساط عارفین و نصاب محبین و شراب
 عاشقین است.

۳۵

وَعَايَةُ الْأَمْنِ أَنْ تَدْتُو مِنْ الْخَذَرِ
 كَالنَّارِ لِأَنَّهَا نَفْعًا وَهِيَ فِي الْحَجَرِ
 الْأَعْوَانُ وَاخْتَطَّ إِسْمِي صَاحِبِ الْخَبَرِ
 إِذَا تَبَرَّأْتُ مِنْ سَمْعِي وَ مِنْ بَصْرِي
 الْحُبُّ مَا دَامَ مَكْتُومًا عَلَى خَطَرٍ
 وَ أَطْيَبُ الْحُبِّ مَا نَمَّ الْحَدِيثُ بِهِ
 مِنْ بَعْدِ مَا خَضَرَ السَّبْحَانَ وَاجْتَمَعَ
 أَرْجُو لِنَفْسِي بَرَاءً مِنْ مُحَبِّتِكُمْ ۱۹

منابع

الديوان الحلاج، ص ۶۰، به نقل از نسخه خطی کوربولو، رقم ۱۶۲۰، قطعه ۲، نسخه (ک)،
 ص ۵۱.

لغات

مکتوم: ساکت.

تأت: یاه ساکنی به سبب ضرورت شعری حذف شده است.

توضیح

۱. در بیت سوم، ماسینیون به جای «السبحان»، «السحاب» گذاشته است و به جای «اختطط»، «امتطط» آورده است.
۲. در بیت چهارم، «فی البراء»، اشاره به تقیه اسلامی برای هموم مسلمانان و خصوصاً شیعیان است.

۳۶

غَيْبٌ وَ مَا غَيْبٌ عَنْ ضَمِيرِي
وَأَتَّصَلَ الْوَصْلُ بِأَفْتِرَاقِي
فَأَنْتَ فِي يَسْرِ غَيْبِ هَمِّي
تُؤْنِسُنِي بِالنَّهَارِ حَقًّا
فَمَا زَجْتُ تَرْحَتِي سُرُورِي
فَصَارَ فِي غَيْبَتِي حَضُورِي
أَخْفَى مِنَ الْوَهْمِ فِي ضَمِيرِي
وَ أَنْتَ عِنْدَ الدُّجَى سَمِيرِي

منابع

دیوان الحلاج، ص ۶۱، به نقل از نسخه خطی قازان، ص ۹۶. نسخه خطی لندن، ص ۳۲۷.
نسخه خطی جنیزه، رقم ۱۱ (ایات ۱-۳). نسخه (ک)، ص ۵۱.

لغات

ترحتی: اندوهم.
الدُّجَى: تاریکی یعنی شب.
سَمِيرِي: قصه گویی در شب.

تحقیق

۱. در دیوان الحلاج، بیت اول به صورت ذیل آمده است:
غیب و ماغیب عن ضمیری
و صورت فرحتی و سروری
۲. در بیت دوم در دیوان الحلاج به جای «اتَّصَلَ»، «اتَّصَلَ» آمده است. ماسینیون معتقد است که حلاج این قطعه را از ابوحیان توحیدی (۴۰۰ هـ / ۱۰۹۰ م) گرفته است. (کتاب الصداقة والصدیق، ص ۷).

۳۷

أَخْرَفَ أَرْبَعٌ بِهَا هَامٌ قَلْبِي
 أَلِفٌ تَأَلَّفُ الْخَلَائِقُ بِالصُّنْعِ
 ثُمَّ لَامٌ زِيَادَةٌ فِي الْمَقَانِي
 وَتَلَاثَةٌ بِهَا هُمُومِي وَفِكْرِي
 وَ لَامٌ عَلَى الْمَلَامَةِ تُجْرِي
 ثُمَّ هَاءٌ بِهَا أَرْهَبِيْمٌ وَ أَدْرِي

منابع

دیوان الحلاج، ص ۶۳، به نقل از ابن کردبوس توزری. نسخه خطی لندن، ص ۳۲۲. نسخه
 خطی قازان، ص ۷-۷۶، لطائف، ابن عطاء الله، مجلد ۲، ص ۲۱۴. الزهرة المضیئة، برهانی،
 ص ۱۸۰.

لغات

تلاشت: اضمحلال و نابودی.

تحقیق

در نسخه ماسینیون به جای «ادری» در بیت سوم «اتدری» آورده است.

۳۸

وَمَا وَجَدْتُ لِقَلْبِي رَاحَةً أَبَدًا
 لَقَدْ زَكَيْتُ عَلَى التَّغْرِيبِ، وَأَعْحَبًا
 كَأَنِّي بَيْنَ أَمْوَاجِ تُقَلُّبِي
 الْحُزْنَ مُهْجَتِي وَالتَّارُ فِي كَيْدِي
 وَكَيْفَ ذَاكَ، وَقَدْ هَيْتُ لِكَدْرٍ؟
 مِمَّنْ يُرِيدُ النَّجَا فِي الْمَسَلِكِ الْخَطِيرِ
 مُقَلَّبًا بَيْنَ إِصْعَاءٍ وَ مُنْحَدِرِ
 وَالذَّمْعُ يَشْهَدُ لِي فَاسْتَشْهِدْ وَابْصُرِي

منابع

دیوان الحلاج، ص ۱۴-۱۱۳، به نقل از تکلمه تاریخ طبری، نسخه (ک)، ص ۵۳.

لغات

الکدر: رنج و مشقت.

التغریب: به خطر افتادن.

اصعاد و منحدر: بالا و پائین رفتن.

مهجة: روح و روان.

تحقیق

در دیوان الحلاج به جای «هیبت» در بیت اول، «هیت» ضبط است. و در بیت سوم به جای «مقلباً»، «مقلَّب» آمده است.

٣٩

فَأَدْرَكْتَنِي عَقُوبَةُ الْبَطْرِ قَدْ كُنْتُ فِي نِعْمَةِ الْهَرِيِّ بَطِيراً

منابع

دیوان الحلاج، ص ١٠٨ به نقل از حقائق التفسیر، سُلَوی، ص ٥٨. نسخه (ک)، ص ٥٣.

لغات

بطراً: مُسْرِف، کافر و ناسپاس.